

Tendencje w badaniach dawnej prasy polskiej (do 1864 roku) analiza bibliometryczna

Wstęp

W polskiej tradycji badawczej pierwszy okres rozwoju polskiej prasy rozciąga się w czasie od daty wydania „Merkuriuma Polskiego” (1661) do daty upadku powstania styczniowego (1864). Jest to okres długi i niejednorodny, zaś obie cezury zdają się mieć charakter wyłącznie symboliczny. Liczne problemy z periodyzacją występują zarówno wewnątrz wskazanego okresu, jak i na jego obrzeżach. Problem dotyka nawet pozornie bezdyskusyjnego roku 1661, który przecież był datą epizodyczną – „Merkurium” ukazywał się bowiem niespełna siedem miesięcy, a po jego upadku nastąpił długi (trwający 68 lat) czas przerwy, w którym ukazywały się niemal wyłącznie gazety ulotne i seryjne. Nowsze badania pozwalają datę tę nieco przesunąć. Aktualnie z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć następujące daty graniczne: 1501 – pierwsze *polonicum* prasowe, 1514 – pierwsza gazeta w całości poświęcona tematyce polskiej, 1525 – pierwsza gazeta ulotna wydana w Polsce, 1557 pierwsza gazeta ulotna w języku polskim¹.

Równie kłopotliwa jest także data zamknięcia – rok 1864. Upadek powstania styczniowego, choć tak brzemienisty w skutkach w historii politycznej, na dzieje prasy wpłynął tylko pośrednio. Na gruncie dziennikarstwa istotne przemiany nastąpiły bowiem o pełną dekadę wcześniej. Zdaniem prasoznawców czynnikiem, który odmienił polską prasę był proces komercjalizacji, który na warszawskim rynku prasowym rozpoczął się w roku 1850 wraz debiutem „Dziennika Warszawskiego”. Koncepcję tę potwierdzały w szczególności prace Eugeniusza Tomaszewskiego², zaś jej gorącym zwolennikiem Marian Tyrowicz³. Mimo owych ustaleń późniejsza praktyka udowodniła, że w dyskursie historycznym wygodniej jest operować cezurą zapożyczoną z historii politycznej. Potwierdzały to liczne publikacje, a w szczególności pierwszy tom syntezy pod redakcją Jerzego Łojka *Prasa polska w latach 1661-1864* (Warszawa 1976), który niejako je zadekretował. Warto dodać, że wspomniana data *post quem* – nie była ostateczną, gdyż miała zastosowanie tylko do zaboru rosyjskiego. Wzorem historii politycznej dla pozostałych dzielnic zastosowano nieznaczące

¹ K. Zawadzki: *Początki prasy polskiej : gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku*. Warszawa 2002, s. 49-51.

² E. Tomaszewski: *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851-1860)*. Warszawa 1968.

³ Por. M. Tyrowicz: *Badania z historii prasy polskiej w trzydziestolecium 1945-1975*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1975, nr 4, s. 29-46.

korekty, rozmaicie je uzasadniając: dla Galicji – rok 1866 (autonomia), dla Wielkopolski – 1858 (reformy w okresie regencji księcia Wilhelma), zaś wobec Śląska i Mazur – rok 1870 (zjednoczenie Rzeszy)⁴.

Wiele problemów sprawia także wewnętrzny podział omawianego okresu. Rozciąga się on bowiem na trzy epoki dziejów literatury i kultury (barok, oświecenie, romantyzm) oraz dzieli na kilka organizmów polityczno-prawnych, na które stopniowo rozpadła się Rzeczpospolita w toku rozbiorów, wojen i powstań. Podział tak zróżnicowanego obszaru badawczego nie jest sprawą prostą. Niemniej w toku dyskusji, toczących się w latach 60. wykrystalizowały się odrębne i względnie autonomiczne pola badawcze. Zgodnie z koncepcją Jerzego Łojka⁵ w pierwszym okresie dziejów prasy polskiej (do 1864 roku) można wyróżnić 5 cykli: [1] – okres początkowy, najdłuższy, rozciągający się od założenia „Merkuriusza Polskiego” do roku 1729, czyli daty powstania „Nowin Polskich”; [2] – okres 1729-1794, obejmujący schyłkową epokę saską, Oświecenie i czas przemian politycznych i społecznych doby Sejmu Czteroletniego, drugiego rozbioru oraz insurekcji kościuszkowskiej; [3] – okres porozbiorowy i czasy Księstwa Warszawskiego 1795-1814; [4] – okres Królestwa Polskiego i powstania listopadowego 1815-1831 oraz [5] – dobę międzypowstaniową (1832-1864). Koncepcja ta uzupełniona o obszar [6] – prasę Wielkiej Emigracji, tworzy pełną mapę pól badawczych omawianego okresu. Późniejsze dyskusje wprowadziły do omawianego schematu pewne korekty, w szczególności wydzielił się w pierwszym okresie nurt badawczy nad prymitywem prasowym (gazety ulotne i seryjne) oraz nastąpiła emancypację badań nad gazetami pisanymi (XVII i XVIII w.), lecz w zasadniczych zarysach przetrwał on w niezmięnionej postaci do współczesności.

2. Dorobek naukowy 1945-2009 a tradycja badawcza

Dorobek badawczy poświęcony pierwszemu okresowi rozwoju prasy polskiej był – jak wskazują specjalne badania⁶ – stosunkowo obfity. W latach 1945-2009 pracowało na tym odcinku 628 badaczy, spośród których 79 przygotowało z tego zakresu dysertacje (19 habilitacji i 60 doktoratów)⁷. Ogółem w całym powojennym okresie wydano z tego zakresu

⁴ *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa 1976, s. 9.

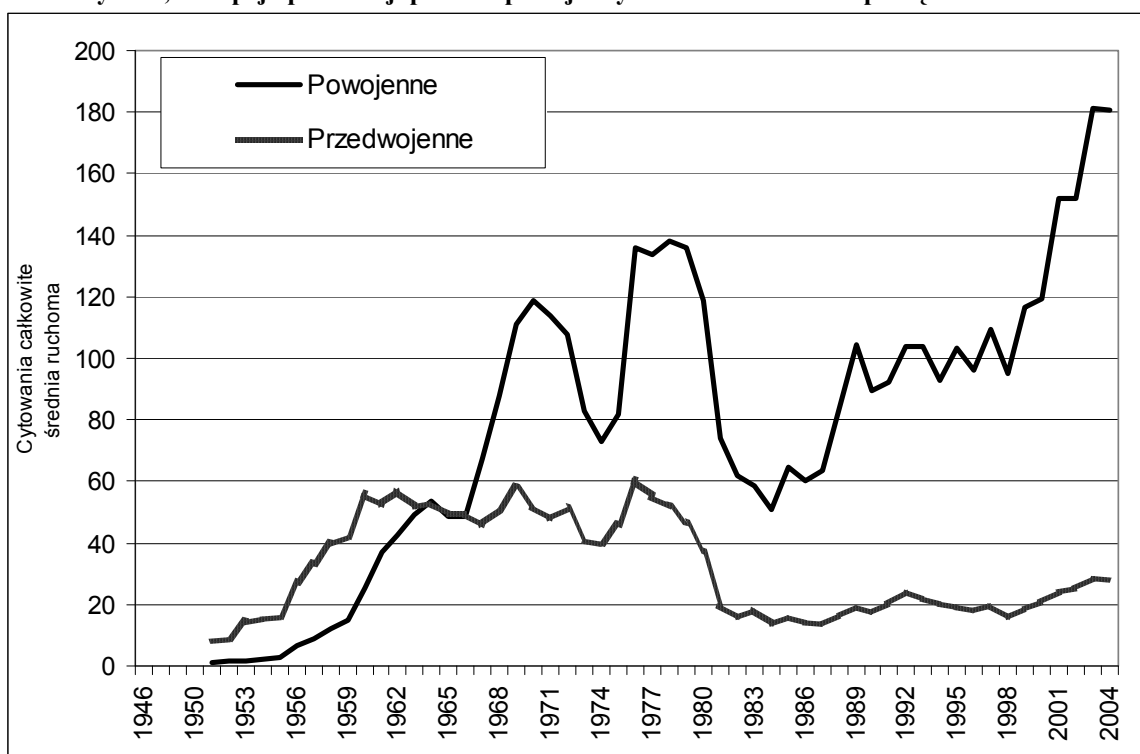
⁵ J. Łojek: *Statystyka prasy polskiej okresu 1661-1831*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, z. 1, s. 5-22; tenże: *Problemy rozwoju prasy staropolskiej*, [w:] *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*, t.1. Warszawa 1967, s. 171-188. Wcześniej zbliżoną koncepcję opublikował I. Próchnicki: *Próba periodyzacji historii prasy polskiej*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2, s. 12-41.

⁶ Wszystkie dane wykorzystane w artykule zaczerpnięto z autorskiej bazy *Indeks Cytowań Historiografii Mediów Polskich*. Szerszy opis – W. M. Kolasa: *Retrospektywny indeks cytowań w humanistyce : koncepcja, metoda, zastosowania*, „Przegląd Biblioteczny” 2011, nr 4, s. 466-486.

⁷ Wykaz - zob. przyp. 80 i 81.

aż 1229 prac o charakterze ściśle naukowym, które były cytowane 6219 razy, w tym 2619 poniżej granicy *half-life*⁸. Na globalną liczbę publikacji na temat dawnej prasy polskiej złożyło się: 946 artykułów i 168 książek (w tym 147 monografii autorskich) oraz 115 innych publikacji (rozdziały z książek, broszury). Warto zauważyć, że dorobek ten byłby większy, gdyby doliczyć wcale liczne prace przedwojenne (356 publikacji, nie licząc publicystyki)⁹. Wszelako zabieg taki byłby błędny, gdyż spowodowałby deformację obrazu badań współczesnych.

Wykr. 1. Recepcja publikacji przed- i powojennych w badaniach nad prasą do 1864 roku

Powyższa konstatacja wynika z dwóch przesłanek: po pierwsze – prace przedwojenne powstawały na przestrzeni długiego odcinka czasu w zgoła odmiennych warunkach uprawiania nauki; po wtóre – były tworzone przez badaczy różnych specjalności, najczęściej

⁸ Aby nie faworyzować prac starszych w odniesieniu do piśmiennictwa z lat 1945-2009 operowano tylko tzw. cytowaniami, jakie uzyskała dana praca w okresie nie dłuższym niż 14 od daty jej publikacji, czyli tzw. okresie \leq *half-life*. Szerzej o metodologii: W. M. Kolasa: *Specific Character of Citations in Historiography (using the example of Polish history)*, "Scientometrics" Vol. 90, iss. 3, pp. 905-223, DOI: 10.1007/s11192-011-0553-0.

⁹ Uwzględniono jedynie publikacje o charakterze ściśle naukowym lub dokumentacyjnym dot. okresu do 1864 roku. Najpełniejszy wykaz przedwojennych publikacji dot. historii prasy (ok. 2000 poz.) zawiera prac: J. Krawczyńska: *Spis bibliograficzny prac, monografii, artykułów i przyczynków do historii prasy polskiej*. Warszawa: Szkoła Part. przy KC PZPR. Wyd. Dziennikarski, 1950 [powiel.]. Powstało nadto kilka omówień: Janina Żurawicka: *Stan badań nad czasopiśmiennictwem polskim [do 1939 r.]*, „Prasa Polska” 1952, nr 10/11, s. 60-79; A. Garlicka: *Przegląd opracowań historii prasy polskiej*. Warszawa: Komitet Obchodu 300-lecia Prasy Pol., 1961 oraz A. Garlicka: *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce. Cz. 1, Do 1939 roku*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” T. 1 (1962), s. 7-48.

na marginesie innych badań. Z tych powodów nie można doń przykładać miar stosowanych wobec publikacji powojennych, które – przypomnijmy – powstałych w ramach nauki zinstytucjonalizowanej. Praktyka przekonuje ponadto, że prace dawne stopniowo ustępują opracowaniom nowszym, w miarę rozwoju wiedzy. Specjalne badania przekonują, że skala owej wymiany jest zdumiewająco duża (wykres 1).

Z przedstawionych danych łatwo odczytać, że prace przedwojenne były intensywnie wykorzystywane (czyli cytowane) tylko do 1959 roku, a zatem w okresie, gdy nie istniały jeszcze opracowania konkurencyjne. Potem w miarę ukazywania się publikacji nowszych ich pozycja wyraźnie słabła (lata 1960-1976), a następnie nastąpił wyraźny spadek (1977-1980) i trwały regres (po 1980). Po tej dacie prace przedwojenne były cytowane zdecydowanie rzadziej – i jak wolno domniemywać – często ze względów pozamerytorycznych. Praktyka udowadnia bowiem, że odwoływanie się do „nestorów” często nie ma związku kognitywnego z przedmiotem badań, lecz jest swoistym hołdem dla poprzedników¹⁰. Istotnych informacji dostarcza na ten temat analiza proporcji cytowań przed- i powojennych. O ile jeszcze w 1959 roku prace przedwojenne były wykorzystywane niemal 3-krotnie częściej niż współczesne (3/1), o tyle już w 1963 proporcje się wyrównały (1/1), następnie sukcesywnie słabły, stanowiąc: ok. 1/2 cytowań współczesnych w latach 70., 1/4 w latach 90. i tylko 1/9 – po 2001 roku.

3. Główne prace przedwojenne¹¹

Wśród 356 opracowań przedwojennych na temat dawnej prasy polskiej jedynie 57 prac było stosunkowo często cytowanych przez współczesnych uczonych (co najmniej 5 razy). W liczbie tej jedynie 35 (czyli 10%) można uznać, za „klasyczne”, gdyż powoływano się na nie co najmniej 15 razy (tab. 1). Warto jednak zaznaczyć, że jedynie niewielka liczba prac (9) była jednakowo przydatna dla uczonych zajmujących się całością dziejów rozważanego okresu. Taką rolę pełniły znane prace przekrojowe nestorów historii prasy:

¹⁰ Analizą powodów, dla których autorzy cytują prace wcześniejsze zajmowało się wielu autorów, w szczególności twórca *Science Citation Index* – E. Garfield: *Citation indexing - its theory and application in science, technology, and humanities*. New York 1978. W literaturze polskiej problemy te omawiają m.in.: I. Marshakova-Shaikovich: *Badania ilościowe nauki. Poznań 2009*, s. 26-27; P. Nowak: *Bibliometria, webometria*. Poznań 2006, s. 102-105; A. Drabek: *Bibliometryczna analiza czasopism naukowych w dziedzinie nauk społecznych*. Katowice 2010, s. 20-22.

¹¹ Ze względów metodologicznych do oceny prac przedwojennych wykorzystano cytowania całkowite. Dla części z nich stosowano specjalny zapis odwołujący się do tab. 1, np. [14/16] oznacza 16 cytowań, w tym 14 dot. okresu do 1729 roku.

Franciszka M. Sobieszczańskiego [41 cytowań]¹², trzy książki Stanisława J. Czarnowskiego [35, 23, 20]¹³, rozprawa Klemensa Bąkowskiego [31]¹⁴ i *Spis* Karola Estreichera z 1871 roku [28]¹⁵, nadto broszura Stefana Gorskiego [21]¹⁶ i szkic encyklopedyczny Piotra Chmielowskiego [19]¹⁷. Zbliżony charakter miała nadto rozprawa Jana Kucharzewskiego [56]¹⁸, który jednak dotyczyła wyłącznie okresu porozbiorowego, a zwłaszcza Wielkiej Emigracji.

Tab. 1. Najczęściej cytowane prace przedwojenne dotyczące prasy polskiej 1661-1864									
Autor	Tytuł	Rok wydania	Cytowania przez prace dot. okresu do 1864 roku						
			Razem	W tym dotyczące okresów					
				Do 1729	1729-1795	1795-1815	1815-1831	1831-1864	Inne
Gąsiorowska, N.	Wolność druku w Królestwie ...1815-1830	1916	63		3	6	42	5	7
Kucharzewski, J.	Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX ...	1911	56			7	18	16	15
Bruchnański W. i in.	Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911. T. 1-3	1911	49		4	4	10	22	9
Smoleński, W.	Przezwrot umysłowy w Polsce wieku XVIII	1891	45	4	33		4		4
Sobieszczański, F.	Czasopisma polskie	1861	41	10	9		6	11	5
Czarnowski, S. J.	Dziennikarstwo słowiańskie i polskie	1895	35	3	12	6	3	4	7
Drewnowski, K.	Dziennikarstwo polskie za czasów ...	1936	32		20	1	3	1	7
Bąkowski, K.	Dziennikarstwo krakowskie do 1848 roku	1906	31	8	1	3	6	7	6
	Kurier Warszawski: książka jubileuszowa	1896	29				20	5	4
Estreicher, K.	Spis alfabetyczny czasopism i dzieł ...	1871	28	2	10	1	5	4	6
Karwowski, S.	Czasopisma Wielkopolskie. Cz. 1, 1796-1859	1908	27		2	2	6	13	4
Estreicher, K.	Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do 1860	1861	23		2	2	4	13	2
Kosidowski, Z.	Z okresu złotego kultury Poznania	1938	23				2	20	1
Smólski, G.	O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej...	1910	23	9	11				3
Czarnowski, S. J.	Literatura perjodyczna i jej rozwój. [T. 2]	1895	23	7	5		3	4	4
Gorski, S.	Dziennikarstwo polskie	1905	21	8	3	5	1	3	1
Romankówna, M.	"Pszczółka Krakowska" (1819-1822)	1939	20		1	3	4	4	8
Czarnowski, S. J.	Literatura perjodyczna i jej rozwój. [T. 1]	1892	20	6	4		5	3	2
Kraushar, A.	Wolność druku i dziennikarstwo ... 1830...	1909	20				14	1	5
Zieliński, S.	Bibliografia czasopism polskich ...zagr.	1935	20					1	19
Chmielowski, P.	Dziennikarstwo polskie	1896	19	9	1		3	5	1
Zaleska, Z.	Czasopisma kobiece w Polsce... 1818-1937	1938	19				5	7	7
Eile, H.	Prasa warszawska przed stu laty...	1929	18	1			14	1	2
Pilat, R.	Początek publicystyki literackiej ... Cz.1	1882	18		14				4

¹² F. M. Sobieszczański: *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*. T. 6. Warszawa 1861, s. 304-353 [41].

¹³ S.J. Czarnowski: *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*. Kraków 1895 [35]; tenże: *Literatura perjodyczna i jej rozwój*. T. 2. Kraków 1895 [23]; tenże: *Literatura perjodyczna i jej rozwój*. T. 1. Kraków 1892 [20]. Warto dodać, że pierwsza z prac jest odbitką fragmentu z tomu 2 książki: *Literatura perjodyczna i jej rozwój*.

¹⁴ K. Bąkowski: *Dziennikarstwo krakowskie do 1848 roku*, „Rocznik Krakowski” T. 8 (1906), s. 129-188 [31].

¹⁵ K. Estreicher (sen.): *Spis alfabetyczny czasopism i dzieł zbiorowych od najdawniejszych czasów*, [w:] tegoż: *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 1. Kraków 1870, s. 240-266 [28], wielokrotnie uzupełniany i wydawany w rozmaitych wersjach, np. K. Estreicher: *pt. 1400 pism periodycznych i zbiorowych*. Kraków 1871.

¹⁶ S. Gorski: *Dziennikarstwo polskie : zarys historyczny*. Warszawa 1905 [21].

¹⁷ P. Chmielowski: *Dziennikarstwo polskie*, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 18. Warszawa 1896, s. 624-636 [19].

¹⁸ J. Kucharzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji : zarys bibliograficzno-historyczny*. Warszawa 1911 [56].

Jarochowski, K.	Literatura poznańska w pierwszej połowie ...	1884	18			1	3	11	3
Chłędowski, A. T.	O początkowych pismach periodycznych...	1816	17	12	2		3		
Manteufflowa, M.	J. K. Szaniawski – ideologia i działalność	1936	17				13		4
Kraushar, A.	Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa ...	1911	17				13		4
Zawadzki, W.	Dziennikarstwo w Galicji w roku 1848	1878	17					14	3
Turowska-Bar, I.	Zabawy przyjemne y pożyteczne (1770-1777)	1933	16		13		1		2
Bandtkie, J. S.	Wiadomość krótka o gazetach polskich	1819	16	14	1				1
Bentkowski, F.	Historia literatury polskiej... T. 1	1814	16	7	7		2		
Ciechowski, W.	Czasopisma polskie na Litwie	1911	15		1	1	5	8	
Czajewski, W.	Warszawa ilustrowana. T. 4, Czasop.	1896	15	8	4				3
Majeranowski, K.	Wiadomość historyczno-krytyczna ...	1826	15	4	6	2	2		1

Zdecydowana większość pozostałych opracowań polaryzowała się wokół określonych podokresów. Potwierdza to analiza cytowań z podziałem na główne pola badawcze (tab. 1, kolumny 5-9). Wśród historyków prasy polskiej najstarszej doby (tj. 1729 roku) najwyżej ceniono prace: Jerzego S. Bandtkie [14/16]¹⁹, Adama T. Chłędowskiego [12/17]²⁰, Grzegorza Smólskiego [9/23]²¹ i Wiktora Czajewskiego [8/15]²². Z kolei badacze prasy polskiej XVIII stulecia najczęściej korzystali z klasycznego dzieła Władysława Smoleńskiego *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII* [33/45]²³, które było wielokrotnie wznawiane; cenili też dysertacje doktorskie: Karola Drewnowskiego (UJ 1913, seminarium Wacława Tokarza) [20/32]²⁴ i Ireny Turowskiej-Barowej (UJ 1931, sem. Ignacego Chrzanowskiego) [13/16]²⁵ oraz dzieło Romana Pilata poświęcone tzw. czasopismom uczonym z epoki saskiej [14/18]²⁶.

Historycy zajmujący się badaniem prasy okresu między upadkiem Rzeczypospolitej a kongresem wiedeńskim (1795-1815) nie dysponowali żadnym dedykowanym dziełem, korzystali zatem wyłącznie z wyliczonych wcześniej prac ogólnych (Czarnowski, Gorski, Kucharzewski). Z kolei problemami prasy w dobie pokongresowej (1815-1831) interesowało się kilku badaczy; szczególnie wysoko ceniono doktorat Natalii Gąsiorowskiej *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830* (UJK 1910, seminarium Szymona Askenazego) [42/63]²⁷, szkice pomieszczone w księdze pamiątkowej „Kuriera Warszawskiego” [20/29]²⁸,

¹⁹ J.S. Bandtkie: *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Tow. Naukowego Krakowskiego” 1819, t. 4, s. 205-224 [14/16] – zapis oznacza [16 cytowań, w tym 14 dot. okresu do 1729 roku].

²⁰ A. T. Chłędowski: *O początkowych pismach periodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816, t. 1, nr 2, s. 122-133 [12/17].

²¹ G. Smólski: *O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej doby*, „Biblioteka Warszawska” 1910, t. 1, s. 534-567 [9/23].

²² W. Czajewski: *Warszawa ilustrowana : stara Warszawa*. T. 4, *Czasopiśmiennictwo*. Warszawa 1896 [8/15].

²³ W. Smoleński: *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII*, Kraków 1891 [33/45], nadto kilka wznowień (m.in. 1923, 1949, 1979).

²⁴ K. Drewnowski: *Dziennikarstwo polskie za czasów powstania kościuszkowskiego*, „Przegląd Historyczny” T. 33 (1936), s.184-245 [20/32].

²⁵ I. Turowska-Barowa: *Zabawy przyjemne y pożyteczne (1770-1777) : ze studiów nad literaturą stanisławowską*. Kraków 1933 [13/16]

²⁶ R. Pilat: *Początek publicystyki literackiej w Polsce*. [Cz.] 1, *Czasopisma "uczone"*. Lwów 1882 [14/18]. Odb. z "Przewodnika Naukowego i Literackiego" 1882.

²⁷ N. Gąsiorowska: *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830*. Warszawa 1916 [42/63].

rozprawy Aleksandra Kraushara o prasie powstania listopadowego [14/20] i cenzurze prasowej lat 1819-1829 [13/17]²⁹, nadto syntetyczny szkic Henryka Eillego [14/18]³⁰ oraz dzieło Marii Manteufflowej o cenzorze Janie Kalasantym Szaniawskim [13/17]³¹.

Historycy zajmujący się prasą doby międzypowstaniowej wysoko cenili dokonania kilku uczonych zajmujących się prasą w Galicji: Wilhelma Bruchnalskiego, inicjatora monumentalnej księgi pamiątkowej *Stulecie Gazety Lwowskiej* [22/49]³², Władysława Zawadzkiego [14/17]³³ i Karola Estreichera – autora doskonałego dzieła syntetycznego *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do 1860* [13/23]³⁴, które opublikował w 1861 roku na łamach „Biblioteki Warszawskiej”. Powstało nadto kilka ważkich dzieł poświęconych prasie Wielkopolskiej: Zenona Kosidowskiego [20/23]³⁵, Stanisława Karwowskiego [13/27]³⁶ i Kazimierza Jarochońskiego [11/18]³⁷.

Jeśli pominąć prace przekrojowe nie wydano natomiast żadnych ważniejszych prac na temat dziennikarstwa lat 1832-1864 w Królestwie, a do wyjątków należały inne pola badawcze, np. prasa na tzw. ziemiach zabranych, której dotyczyła broszura Wacława Ciechowskiego [8/15]³⁸. Odrębne miejsce w historiografii należy się natomiast Stanisławowi Zielińskiemu, którego cenna *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830-1934* [19/20]³⁹ pozostała niezastąpiona do współczesności. Poza nielicznymi opracowaniami na temat prasy Wielkiej Emigracji (np. Jana Zakrzewskiego [8]⁴⁰, Kazimierza Kolbuszewskiego [4]⁴¹) dzieło Zielińskiego przez wiele lat odgrywało główną rolę.

Jakkolwiek większość przedwojennych uczonych zajmowała się prasą na marginesie innych zainteresowań kilkunastu z nich uczyniło z prasy przedmiot swoich dysertacji, torując tym samym drogę do usamodzielnienia historii prasy. Wśród 12 znanych przedwojennych

²⁸ *Kurier Warszawski : książka jubileuszowa ozdobiona 247 rysunkami w tekście 1821-1896*, Warszawa 1896 [20/29].

²⁹ A. Kraushar: *Wolność druku i dziennikarstwo warszawskie w czasach listopadowych (1830-1831)*. Warszawa 1909 [14/20]; A. Kraushar: *Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego (1819-1829)*. Kraków 1911 [13/17].

³⁰ H. Eille: *Prasa warszawska przed stu laty i współczesna jej ocena*. Warszawa 1929 [14/18].

³¹ M. Manteufflowa: *J. K. Szaniawski : ideologia i działalność 1815-1830*. Warszawa 1936 [13/17].

³² *Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911*. T. 1-3. Red. W. Bruchnalski. Lwów 1911-1913 [22/49].

³³ W. Zawadzki: *Dziennikarstwo w Galicji w roku 1848*. Lwów 1978 [14/17].

³⁴ K. Estreicher: *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do roku 1860*, „Biblioteka Warszawska” 1861, t. 2, s. 156-157, 408-428, 666-686 [13/23].

³⁵ Z. Kosidowski: *Z okresu złotego kultury Poznania : "Tygodnik Literacki" 1838-1845*. Poznań 1938 [20/23].

³⁶ S. Karwowski: *Czasopisma Wielkopolskie*. Cz. 1, 1796-1859. Poznań 1908 [13/27].

³⁷ K. Jarochoński: *Literatura poznańska w pierwszej połowie bieżącego stulecia*. Poznań 1884 [11/18].

³⁸ W. Ciechowski: *Czasopisma polskie na Litwie*. Petersburg 1911 [8/15].

³⁹ S. Zawadzki: *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830-1934*. Warszawa 1935 [19/20].

⁴⁰ J. Zakrzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie na emigracji : wydawnictwa Awiniońskie (1832-1833)*, „Przegląd Historyczny” T. 4 (1907), s. 82-97, 205-220, 336-348 [8].

⁴¹ K. Kolbuszewski: *Z dziejów krytyki literackiej w czasopismach emigracyjnych (1836-1848)*. Wilno 1924 [4].

dysertacji aż 9 dotyczyło prasy przez 1864 rokiem⁴². Poza wymienionymi wyżej publikowanymi doktoratami N. Gąsiorowskiej (1910), K. Drewnowskiego (1913) i I. Turowskiej-Bar (1931) powstało jeszcze 6 mniej znanych lub nieopublikowanych. Były to dwie rozprawy o „Monitorze”: Wacława Orłowskiego (UJ 1913) i Mieczysława Michałkiewicza (UJ 1922); doktorat Tadeusza Gutkowskiego o cenzurze 1832-1864 (UJ 1915), który powstał na seminarium W. Tokarza; Tadeusza Bieleckiego – o Piotrze Świtkowskim (UJ 1927); Marianny Głowackiej – o prasie literackiej 1822-1830 (UJ 1931, sem. I. Chrzanowski) oraz Ewy Słabęckiej – na temat „Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego” (UAM 1935)⁴³.

4. Dorobek badawczy w latach 1945-2009

Powojenny dorobek historyków w zakresie badań nad prasą polską do 1864 roku był zdecydowanie większy (1229 prac) [2619 cytowań]⁴⁴ i na tle badań nad prasą innych okresów rozwinął się najszybciej. Jeśli za wskaźnik postępu badań przyjąć średnią wartość cytowania (wykres 2), to zobrazowane w ten sposób trendy wskazują na tzw. fronty badawcze, czy dominujące kierunki badań. W świetle tej koncepcji można zauważyć, że badania nad prasą do 1864 rozwinęły się najszybciej i równocześnie najwcześniej osiągnęły stan dojrzałości; następnie zaś ustąpiły miejsca innym kierunkom. Okres największego wzrostu badań nad prasą do 1864 roku rozpoczął się tuż po wojnie i utrzymywał wysoką dynamikę do końca lat 50. Potem w pierwszej połowie lat 60. ich tempo nieco osłabło, lecz wciąż jeszcze były kierunkiem badawczym skupiającym największy potencjał. Jednak już w 1966 roku kierunkiem dominującym stały się na krótko badania nad prasą okresu 1864-1918, a od 1970 miejsce to zajęły prace nad prasą Polski Odrodzonej 1918-1938. Od początku lat 70. prace w

⁴² Pominęto w tej licznie dysertacje uczonych niemieckich (np. U. Hahlweg: *Flugblatt und Zeitung in den Anfängen des Zeitungswesens in Polen*, Königsberg 1940 [9]) oraz przygotowany, ale nie zrealizowany doktorat S. T. Jarkowskiego: *Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart*, „Zeitungswissenschaft” 1937, nr 8, s. 505-612 [6].

⁴³ Prace niepublikowane: W. Orłowski: *Satyra na lamach "Monitora"* (UJ 1913); M. Michałkiewicz: „*Monitor*” (UJ 1922); M. Głowacka: *Poglądy na romantyzm w czasopiśmie periodycznym w latach 1822-1830* (UJ 1931); prace wydane w całości: T. Gutkowski: *Cenzura w wolnym mieście Krakowie 1832-1846*. Kraków 1914; prace drukowane we fragm.: T. Bielecki: *Poglądy społeczno-polityczne Piotra Świtkowskiego* (UJ 1927), tegoż: *Współcześni o Komisji Edukacji Narodowej* : „*Pamiętnik Historyczno-Polityczny*” Piotra Świtkowskiego (1782-1792), „*Przegląd Współczesny*” T. 2 (1923), s. 275-288; E. Słabęcka: „*Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego*” a polskie ruchy niepodległościowe 1815-1865 (UAM, 1935), też: *Dzieje "Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego" w latach 1815-65 z uwzględnieniem biografii redaktorów*, „*Kronika Miasta Poznania*” 1935, nr 4, s. 367-397, też: *Stosunek "Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego" do powstania listopadowego i styczniowego*, „*Kronika Miasta Poznania*” 1937, nr 1, s. 49-67.

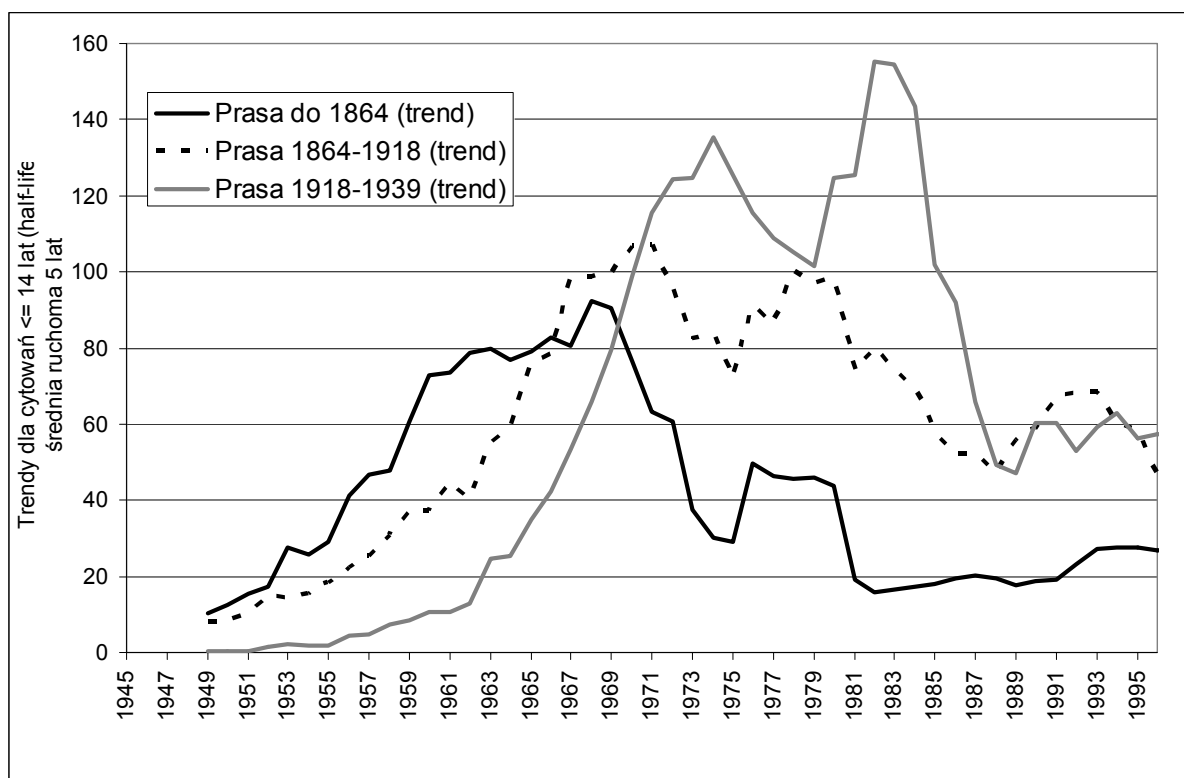
⁴⁴ W odniesieniu do piśmiennictwa z lat 1945-2009 operowano tylko cytowaniami, jakie uzyskała dana praca w okresie nie dłuższym niż 14 od daty jej publikacji, czyli tzw. okresie \leq half-life – por. przyp. 8.

zakresie prasy polskiej najstarszej doby traciły systematycznie, a od początku lat 80. spadły do poziomu, który odpowiada mniej więcej 1/3 dynamiki pozostałych kierunków (tj. prasy 1864-1918 i 1918-1939). Oznacza to, że najlepsze lata rozwoju badań nad prasą najstarszej doby dawno minęły i od początku lat 90. grupują one relatywnie niewielu badaczy. Tę smutną prawidłowość już w 1980 zauważył Jerzy Łojek:

*[...] W dziedzinie badań nad historią prasy polskiej w epoce 1661-1864 w okresie ostatniego dwudziestolecia (1960-1980) dokonano rzeczywiście niewiele. Jest zastanawiające, dlaczego tak nikła liczba historyków ujawniła zainteresowanie tymi problemami, a także dlaczego decydujące ośrodki kierownicze nauki polskiej, odnośnie instancje PAN przede wszystkim, nie potrafiły stworzyć warunków zachęcających do zajęcia się nimi wystarczającą liczbę młodych badaczy [...]*⁴⁵.

Jakkolwiek z pierwszą tezą Łojka można dyskutować, bezsporny wydaje się jednak fakt świadczący o spadku zainteresowania. Z drugiej strony – warto zauważyć, że mimo utraty dynamiki w roku 1976 wydano naukową syntezę na ten temat, która mimo nienajlepszych ocen recenzentów pozostała do dziś niezastąpiona.

Wykres 2, Fronty badawcze w historii prasy polskiej (średnia ruchoma)

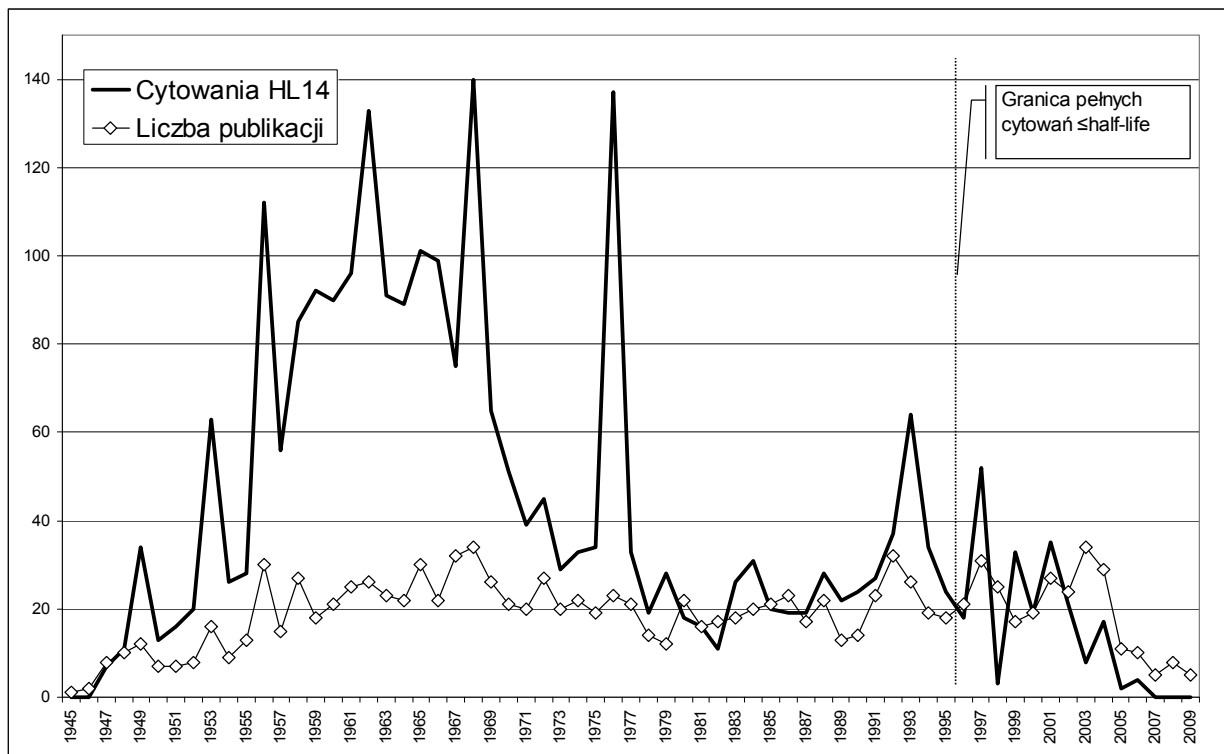

Dodajmy, że badania nad prasą polską najstarszej doby (do 1864) nie były w ogólnym bilansie historiografii odcinkiem zbyt dużym (wykr. 2). Stanowiły bowiem jedynie 8,1% ogólnej liczby prac i 10,9% cytowań całego korpusu powojennej historiografii prasy, który –

⁴⁵ J. Łojek: 1960-1980 : badania nad prasą polską okresu 1661-1864, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 4, s. 19-26.

przypomnijmy – liczył 15.041 publikacji [cytowanych 23.888 razy]⁴⁶. Uzasadnienie wskazanej hierarchii nie wydaje się szczególnie trudne, gdyż w dynamika badań wydaje się być skorelowana z wielkością rynku mierzonego liczbą wydawanych tytułów. Ilość wydawnictw ukazująca się w analizowanym okresie nie była wszelako zbyt duża. Przypomnijmy, że liczba czasopism wydanych do 1864 roku wynosiła 846 tyt. i była przeszło 10 razy mniejsza niż w okresie 1864-1918 (10107 tyt.) i prawdopodobnie 20 razy mniejsza od liczby pism wydawanych w okresie 1918-1939.

Wykres 3, Tendencje rozwojowe w badaniach nad prasą polską do 1864 roku - dynamika

Szczegółowa analiza dynamiki badań nad dawną prasą polską (wykr. 3) pozwala na szereg ustaleń. Już od połowy lat 50. zainteresowanie badawcze tematyką prasy dawnej utrwaliło się na mniej więcej stałym poziomie – średnio ok. 20 prac rocznie. Oznacza to, że (wbrew słowom Łojka) na przestrzeni badanego okresu nie wystąpił żaden regres personalny. Zmienna była natomiast liczba uzyskanych cytowań, co wskazuje na okresy, gdy powstawały prace ważne lub lepsze niż przeciętne. Z obrazu tego można łatwo odczytać, że najwięcej takich prac ukazało się w okresie 1956-1970. Osobnym akcentem na tym tle jest rok 1976, gdy wydano syntezę *Prasa polska w latach 1661-1864*, która mimo rozbieżnych opinii recenzentów wywołała jednak duży rezonans [102 cytowania]. Po dacie tej badania osłabły. Nie oznacza to bynajmniej by ich zaniechano, gdyż już od początku lat 90. znów podjęto na

⁴⁶ Por. przyp. 6.

nowo wiele wątków, a liczne z nich ukoronowano syntezami. Dodajmy, że wykres 3 nie oddaje sprawiedliwie oceny ostatniego okresu (po 1996 roku), gdyż cytowania wciąż znajdują się *in statu nascendi*, ponieważ w chwili zakończenia badań, nie minął jeszcze okres *half-life*. Z pewnością więc z czasem będą wyższe.

Dorobek w pierwszym okresie rozwoju polskiej historiografii⁴⁷, czyli w latach 1945-1949 w odniesieniu do prasy sprzed 1864 roku był skromny. Wydano wówczas łącznie 21 publikacji [18 cytowań] i nie było wśród nich – jak się wydaje – dzieł wybitnych. Na uwagę zasługuje jedynie szkic Władysława Florianiana [6]⁴⁸ o prasie śląskiej oraz kilka pomniejszych prac przygotowanych na okoliczność jubileuszu 100-lecia Wiosny Ludów.

Zdecydowanie trudniejsza jest analiza prac powstałych w latach 1949-1956, tj. w okresie stalinizacji nauki polskiej. W myśl ówczesnych koncepcji prace historyczne były nasycone materializmem historycznym w stalinowskiej interpretacji, która:

*[...] implikowała rozumienie świata w kategoriach nomologicznych i deterministycznych. Dzieje w świetle tej koncepcji układały się zgodnie z teorią formacji. Schemat ten w zastosowaniu do dziejów Polski miał legitymizować nowy ustrój, przedstawiając go jako bezalternatywny [...] w historii społecznej – dominował schemat walki klasowej postępowych mas ludowych z reakcyjnymi klasami posiadającymi [...]*⁴⁹

W stosunku do dziejów sprzed 1864 roku brzemienne w skutkach okazały się dwie kwestie: w kanon aprobowanych tradycji dobrze wpisywało się oświecenie (stąd znaczna liczna prac z tego zakresu), z drugiej strony stalinowskie rozumienie historii implikowało specyficzny stosunek do tradycji powstańczej, którą redukowano do ahistorycznego poglądu, według którego jedyną szansą ich powodzenia miało być radykalne rozwiązanie kwestii chłopskiej. Dzieła powstałe w tym okresie były zatem w różnym stopniu zdeformowane.

W okresie stalinowskim wydano na temat prasy okresu przedstycznioowego łącznie 102 dzieła [cytowane 312 razy], w tym 18 książek. Ich ocena jest niejednoznaczna, gdyż w różnym stopniu realizowały wytyczne stalinowskiej historiografii. Niemniej szczegółowa lektura prac wskazuje, że skala zjawiska nie był zbyt duża. W zasadzie tylko dwa dzieła reprezentują ortodoksyjnie stalinowską retorykę i ideologię: dwukrotnie wydany podręcznik autorstwa Jana Halperna [3 cytowania]⁵⁰ oraz skrypt Zygmunta Młynarskiego [33]⁵¹. Inne

⁴⁷ Por. R. Stobiecki: *Historiografia PRL*. Warszawa 2007, s. 14-15; T. P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007, passim; R. Stobiecki: *Między kontynuacją a dyskontynuacją* [w:] *Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. s. 127-155.

⁴⁸ W. Florian: *Czasopiśmiennictwo polskie na ziemiach śląskich w okresie walki o narodowość 1845-1921*, [w:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*. T. 2, *Dzieje, kultura*. Wrocław 1948, s. 619-706 [6].

⁴⁹ A. F. Grabski: *Zarys historiografii polskiej*. Poznań 2006, s. 209-211

⁵⁰ J. Halpern: *Historia prasy polskiej do r. 1864*. Warszawa: Ośrodek Szkolenia Dziennikarzy i Sekcja Dziennikarska UW, 1953, toż, wyd. 2, 1954 [3].

książki dotyczyły zwykle tematyki odległej od kwestii politycznych i społecznych, stąd w niewielkim stopniu deklarowały obowiązującą doktrynę. Wśród istotniejszych pozycji wydanych w tym okresie należy wskazać książki badaczy z IBL: dzieło Romana Kalety i Mieczysława Klimowicza [25]⁵² oraz pierwszy tom późniejszej rozprawy habilitacyjnej Marii Straszewskiej [17]⁵³, nadto popularny zarys Henryka Syski [14]⁵⁴ oraz monografie „Momusa” [10] i „Monitora” [9]; wznowiono też istotne dla badań wspomnienia Jana N. Janowskiego [8] i Kazimierza Chłędowskiego [5]. Większą wartość przedstawia też kilka szkieletów, powstałych w łódzkim Zakładzie Historii Czasopiśmiennictwa (1952-1956)⁵⁵, którego dorobek dokumentował „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych”. Wśród prac powstałych z inspiracji z tej instytucji (11 publikacji) [42 cytowania] należy wyróżnić dokonania Józefa Chałasińskiego [10], Renaty Majewska-Grzegorzycowej [11], Andrzeja Zajązkowskiego [7], Stefana Truchima [4], Witolda Giełżyńskiego [5] i Antonimy Kłoskowskiej [4]. Dodajmy też, że sporo uwagi w tych latach (ok. 30% publikacji) absorbowwała też prasa okresu Wiosny Ludów oraz postać Mickiewicza – redaktora „La Tribune des Peuples” ukazanego w roli rewolucjonisty (np. prace Adama Mauersberga)⁵⁶. Wydano ponadto też szereg przyczynków na temat poszczególnych pism, m.in. „Merkurysza” [33], „Monitora” [17], „Gazety Narodowej i Obcej” [11].

Największy rozkwit badań przynosi okres 1956-1989, czyli czas, który rozpoczął się na fali odnowy po wydarzeniach z „października 1956”. Datę tę uznaje się na ogół za cezurę przezwyciężenia stalinowskiego schematyzmu i wejścia na drogę stopniowego wyzwolania się polskiej nauki historycznej spod presji politycznej i metodologicznej. W okresie tym wydano 709 prac [cytowanych 1870 razy]. Wewnętrzną cezurą w tym okresie był bez wątpienia rok 1976, gdy ukazał się pierwszy tom syntezy pod redakcją Jerzego Łojka *Prasa polska w latach 1661-1864*. Do tej daty – jak przekonują statystyki – powstało większość dorobku badawczego na rozważany temat (473) [1580], czyli 67% prac i 84% cytowań, zaś po 1976 jedynie (236) [290], czyli odpowiednio: 33% i 16%.

Warto dodać, że szybki postęp w badaniach nad prasą pod 1956 roku nie wynikał wyłącznie z korzystnej koniunktury, jak nastąpiła w historiografii po VIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich. Na intensyfikację badań historycznoprasowych wpłynęło też

⁵¹ Z. Młynarski: *Zarys historii prasy polskiej*. Cz.1, (do 1864 r.). Łódź-Warszawa 1956 [33].

⁵² R. Kaleta, M. Klimowicz: *Prekursorzy oświecenia*. Wrocław 1953 [25].

⁵³ M. Straszewska: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848*. Cz. 1, 1832-1840. Wrocław 1953 [17].

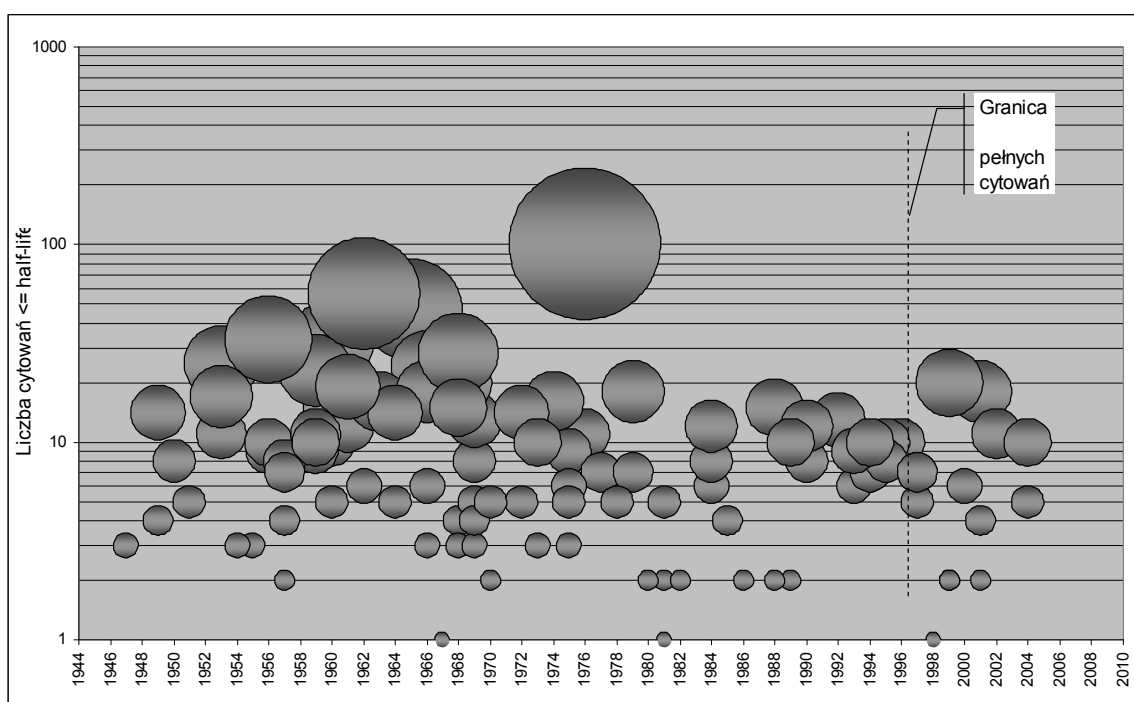
⁵⁴ H. Syska: *Od "Kmiotka" do "Zarania" : z historii prasy ludowej*. Warszawa 1949 [14].

⁵⁵ Zakład Historii Czasopiśmiennictwa w Polsce, „Sprawozdania PAN” 1954, nr 1, s. 247-251

⁵⁶ Szerzej J. Tomkowski: *Nauka o literaturze w Polsce (1945-1990)*, [w:] *Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. 165.

kilka innych czynników. W roku 1958 następuje wszelako formalna instytucjonalizacja badań nad dziejami prasy, gdyż w strukturach PAN powołano specjalną placówkę – Pracownię Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, a od 1962 zaczął się ukazywać jej organ „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”⁵⁷. Wcześniej, krótko rolę taką pełnił Zakład Badań Prasoznawczych (1954-1959), gdzie funkcjonowała Pracownia Historii Prasy oraz krótko działająca (do 1959) Sekcja Historii Prasy w Ośrodku Badań Prasoznawczych⁵⁸. Bez wątpienia na wiele inicjatyw pozytywnie działała też korzystna aura, jaka panowała w kręgach decydenckich w związku ze zbliżającym się jubileuszem 300-lecia prasy polskiej, który hucznie obchodzono w 1961. Dodajmy, że obchody te włączono uchwałą Rady Państwa do jubileuszu Tysiąclecia Państwa Polskiego, a nad ich realizacją czuwał specjalny Komitet⁵⁹.

Wykres 4, Główne prace książkowe na temat prasy polskiej do 1864 roku

Pierwsze dwadzieścia lat po przełomie październikowym (1956-1976) było kluczowym okresem dla rozwoju badań nad prasą polską do roku 1864. Ukazało się wówczas aż 69 książek z tego zakresu (wykr. 4, tab. 2), w tym istotne monografie: J. Łojka [105 cytowań]⁶⁰, Ireny Homoli [33]⁶¹, Aliny Słomkowskiej [29]⁶², Witolda Giełżyńskiego [56]⁶³,

⁵⁷ J. Myśliński: *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958-1993)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 185-209.

⁵⁸ M. Tyrowicz: *O aktualnej sytuacji w badaniach historyczno-prasowych : uwagi po 300-leciu "Merkuriusza Polskiego"*, „Ruch Literacki” 1963, z. 1, s. 22-27.

⁵⁹ T. P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007, s. 372-374; M. Krzepkowski: *Obchody 300-lecia prasy polskiej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1960, nr 5/6, s. 116-119.

⁶⁰ J. Łojek: *"Gazeta Warszawska" księdza Łuskiny*. Warszawa 1959 [9]; tenże: *Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII wieku*. Warszawa 1960 [15]; tenże: *Bibliografia prasy polskiej 1661-1831*. Warszawa

Jana Lankaua [34]⁶⁴, Mieczysława Inglota [18]⁶⁵, Władysława Zajewskiego [16]⁶⁶, Franciszka A. Marka [15]⁶⁷, Eugeniusza Tomaszewskiego [15]⁶⁸, Bogdana Zakrzewskiego [13]⁶⁹, Anieli Kowalskiej [12]⁷⁰, Marii Straszewskiej [11]⁷¹ in. Zwieńczeniem prac była natomiast wspomniana już synteza *Prasa polska w latach 1661-1864* [102], wspólne dzieło sześciu autorów legitymujących się poważnym dorobkiem w badaniu dawnej prasy: Jerzy Łojek (31 prac) [195 cytowań], Irena Homola (7) [57], Sławomir Kalembka (9) [40], Eugeniusz Tomaszewski (5) [39], Tadeusz Cieślak (3) [23], Witold Jakóbczyk (3) [20]. Poza wyliczonymi uczonymi największym dorobkiem szczylicili się ponadto: Alina Słomkowska (14) [74], Marian Tyrowicz (15) [63], Jan Lankau (6) [42], Józef Szczepaniec (11) [34] i Mieczysław Inglot (7) [33].

Po 1976 roku osiągnięcia naukowe na polu dawnej prasy były skromniejsze – ukazały 32 książki z tego zakresu, m.in.: studia Mariana Tyrowicza [18]⁷², dwa pierwsze tomy fundamentalnej bibliografii Konrada Zawadzkiego [15]⁷³ oraz monografie Andrzeja Woltanowskiego [6]⁷⁴ i Sławomira Kalembki [5]⁷⁵, nadto m.in. studia monograficzne na temat „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”, „Gazety Warszawskiej” i „Monitora”.

1965 [47]; tenże: *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815-1830*. Warszawa 1966 [24]; tenże: *Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech w czasach Stanisława Augusta*. Warszawa 1969 [4]; tenże: *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661-1831*. Warszawa 1972 [6].

⁶¹ I. Homola: *Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świtkowskiego 1782-1792*. Kraków 1960 [13]; też: *"Tygodnik Cieszyński" i "Gwiazdka Cieszyńska" pod redakcją Pawła Stalmacha 1848-1887*. Katowice 1968 [20].

⁶² A. Słomkowska: *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego 1807-1838*. Warszawa 1969 [13]; też: *Dziennikarze warszawscy : szkice z XIX wieku*. Warszawa 1974 [16].

⁶³ W. Giełżyński: *Prasa warszawska 1661-1914*. Warszawa 1962 [56].

⁶⁴ J. Lankau: *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513-1729*. Kraków 1960 [34].

⁶⁵ M. Inglot: *Polskie czasopisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832-1851*. Warszawa 1966 [18].

⁶⁶ W. Zajewski: *Wolność druku w powstaniu listopadowym 1830-1831*. Łódź 1963 [16].

⁶⁷ F. A. Marek: *Najdawniejsze czasopisma polskie na Śląsku 1789-1854*. Wrocław 1972 [15].

⁶⁸ E. Tomaszewski: *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851-1860)*. Warszawa 1968 [15].

⁶⁹ B. Zakrzewski: *"Tygodnik Literacki" 1838-1845: zarys monograficzny*. Warszawa 1964 [14].

⁷⁰ A. Kowalska: *Warszawa literacka w okresie przełomu kulturalnego 1815-1822*. Warszawa 1961 [12].

⁷¹ M. Straszewska: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848*. Cz. 2, 1840-1848. Warszawa 1959 [11].

⁷² M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850*. Kraków 1979 [18].

⁷³ K. Zawadzki: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku: bibliografia*. T. 1, 1514-1661. Wrocław 1977 [7]; też ... T. 2. 1662-1728. Wrocław 1984 [7].

⁷⁴ A. Woltanowski: *Prasa i pisma periodyczne powstania kościuszkowskiego*. Białystok 1984 [6].

⁷⁵ S. Kalembka: *Prasa demokratyczna Wielkiej Emigracji: dzieje i główne koncepcje polityczne 1832-1863*. Toruń 1977 [5].

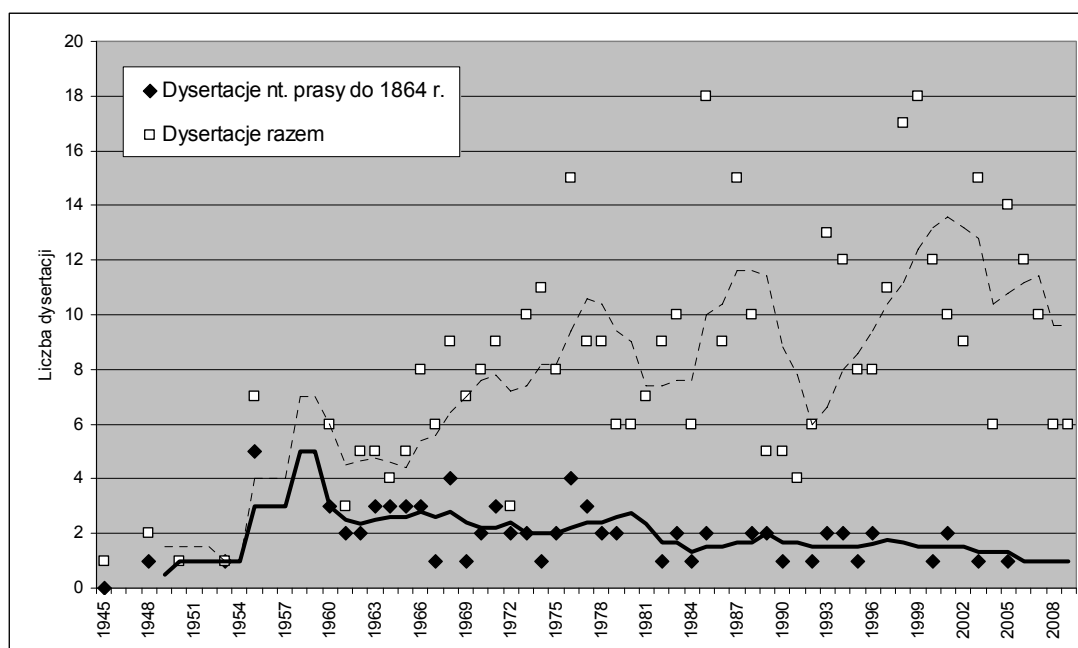
Tab. 2, Główne monografie książkowe na temat prasy polskiej do 1864 r.

<i>Autor</i>	<i>Tytuł</i>	<i>Rok wyd.</i>	<i>Cyt. HL</i>	<i>Rec.</i>	<i>Obj. [s.]</i>
Opracowania ogólne					
Łojek, Jerzy i in.	Prasa polska w latach 1661-1864	1976	102	30	414
Giełżyński, Witold	Prasa warszawska 1661-1914	1962	56	9	525
Młynarski, Zygmunt	Zarys historii prasy polskiej. Cz.1, (do 1864 r)	1956	33	3	99
Tyrowicz, Marian	Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850	1979	18	20	229
Marek, Franciszek A.	Najdawniejsze czasopisma polskie na Śląsku 1789-1854	1972	15	17	316
Łojek, Jerzy	Zarys historii prasy polskiej w latach 1661-1831	1972	6	2	138
Pazdur, Jan	Polskie czasopiśmiennictwo techniczne do około 1870 r.	1978	5	1	186
Halpern, Jan	Historia prasy polskiej (do r. 1864)	1954	3		127
Prasa do 1729 roku					
Lankau, Jan	Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie	1960	34	4	264
Zawadzki, Konrad	Początki prasy polskiej	2002	11*	3	440
Pirożyński, Jan	Z dziejów obiegu informacji w Europie XVI wieku	1995	8	3	361
Maliszewski, K.	Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach ...	1990	8	3	266
Drob, Janusz Andrzej	Obieg informacji w Europie w połowie XVII wieku	1993	6	1	282
Zawadzki, Konrad	Prasa ulotna za Zygmunta III	1997	5*	2	230
Augustyniak, Urszula	Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III	1981	5	2	231
Prasa okresu 1729-1795					
Kaleta, Roman	Prekursorzy oświecenia [współaut. Mieczysław Klimowicz]	1953	25		333
Hombek, Danuta	Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku ...	2001	18*	2	383
Łojek, Jerzy	Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII w.	1960	15	3	203
Homola, Irena	Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świtkowskiego...	1960	13	3	274
Aleksandrowska, E.	"Monitor" 1765-1785	1976	11	3	780
Łojek, Jerzy	"Gazeta Warszawska" księdza Łuski	1959	9	2	164
Aleksandrowska, E.	"Zabawy Przyjemne i Pozyteczne"	1959	9	2	237
Łossowska, Irena	"Korespondent Warszawski" w latach 1792-1796	1969	8	4	271
Hombek, Danuta	Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego	1997	7*	1	334
Kurkowski, Jarosław	Warszawskie czasopisma uczone doby Augusta III	1994	7	5	328
Woltanowski, Andrzej	Prasa i pisma periodyczne powstania kościuszkowskiego	1984	6	1	584
Łojek, Jerzy	Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech ...	1969	4	4	318
Platt, Julian	"Zabawy Przyjemne i Pozyteczne" 1770-1777	1986	2	2	325
Jakubenas, Regina	Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII wieku	2005	1*	1	389
Prasa okresu 1795-1815					
Ossowski, Kazimierz	Prasa Księstwa Warszawskiego	2004	5*	3	435
Prasa okresu 1815-1831					
Łojek, Jerzy	Studia nad prasą i opinią publiczną ... 1815-1830	1966	24	3	340
Słomkowska, Alina	Dziennikarze warszawscy	1974	16	11	277
Zajewski, Władysław	Wolność druku w powstaniu listopadowym 1830-1831	1963	16	1	128
Słomkowska, Alina	Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego... 1807-1838	1969	13	4	210
Prasa okresu 1831-1864					
Straszewska, Maria	Czasopisma literackie w Królestwie Polskim ... Cz. 1-2	1953-	28	5	555
Homola, Irena	"Tygodnik Cieszyński" i "Gwiazdka Cieszyńska"	1968	20	7	199
Inglot, Mieczysław	Polskie czasopisma literackie ziem ... 1832-1851	1966	18	2	375
Tomaszewski, E.	Kształtowanie się kapitalistycznych przeds. prasowych ...	1968	15	3	225
Zakrzewski, Bogdan	"Tygodnik Literacki" 1838-1845	1964	14	9	235
Gzella, Grażyna	"Pisma dla ludu" pod zaborami w pierwszej poł. XIX w.	1994	10	2	229
Anculewicz, Zbigniew	Kurier Warszawski w latach 1821-1868	1997	7*	1	228
Szostakowski, S.	Z kart Wielkiej Emigracji ... 1832-1848	1974	7	6	297
Kalembka, Sławomir	Prasa demokratyczna Wielkiej Emigracji ... 1832-1863	1977	5	4	265

* Niepełne cytowania ≤ half-life

Po 1989 roku ponownie nastąpiło ożywienie w badaniach nad dawną pracą (410 prac) [441 cytowań]. Jakkolwiek skala tego wzrostu nie dorównywała dynamice okresu 1956-1976 pokłosem nowo podjętych badań stały się pogłębione metodologicznie monografie (51 książek), wśród których wyróżniały się cztery syntezy, które w istotny sposób wpłynęły na obraz stanu badań: praca Danuty Hombek *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej* [18]⁷⁶, K. Zawadzkiego *Początki prasy polskiej* [11]⁷⁷, Grażyny Gzelli *"Pisma dla ludu" pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku* [10]⁷⁸ oraz Kazimierza Ossowskiego *Prasa Księstwa Warszawskiego* [5]⁷⁹. Wśród 239 uczonych zajmujących się po 1989 roku rozważaną problematyką jedynie ośmiu legitymowało się większym dorobkiem, w szczególności: D. Hombek (16 prac) [69 cytowań], z czego wspólnie ze Stanisławem Grzeszczukiem (6) [41], K. Zawadzki (9) [35], G. Gzella (28) [13], Kazimierz Maliszewski (11) [23], Zbigniew Anculewicz (8) [11], Bogumiła Kosmanowa (6) [19] oraz Kazimierz Ossowski (5) [8]. Należy jednak powtórzyć, że większość prac powstałych w tym okresie nie osiągnęła jeszcze pełni cytowań, gdyż powstały stosunkowo niedawno i nie osiągnęły jeszcze wieku *half-life*.

Wykres 5, Powojenne dysertacje na temat prasy polskiej do 1864 roku (średnia ruchoma – 5 lat)

Wśród rozlicznych czynników silnie wpływających na kształt badań kluczową rolę spełniły habilitacje i dysertacje doktorskie. Bliższa analiza udowadnia, że do grupy

⁷⁶ D. Hombek: *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*. Kraków 2001 [18].

⁷⁷ K. Zawadzki: *Początki prasy polskiej : gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku*. Warszawa 2002 [11].

⁷⁸ G. Gzella: *"Pisma dla ludu" pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku*. Toruń 1994 [10].

⁷⁹ K. Ossowski: *Prasa Księstwa Warszawskiego*. Warszawa 2004 [5].

dysertantów należało 33 % ogółu prac (412), w tym 44% książek (74) oraz że grupa ta otrzymała aż 45% wszystkich cytowań [1180]. Konstatacja ta tłumaczy wiele kwestii, w szczególności pozwala wyjaśnić zmienną dynamikę dorobku.

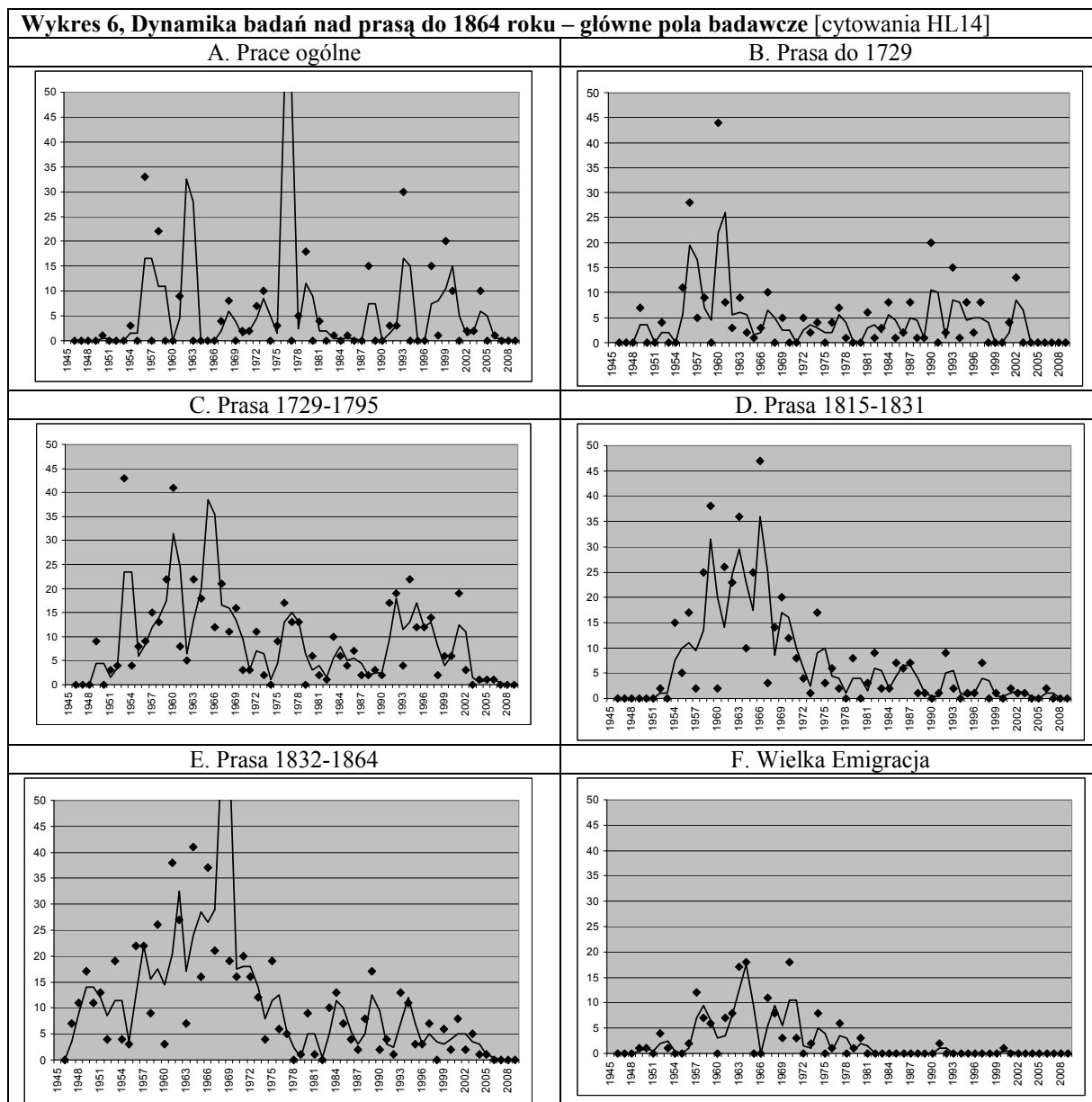
Wśród 475 dysertacji na temat historii prasy powstałych w całym okresie powojennym 79 (tj. 16%) dotyczyło prasy rozważanego okresu (wykr. 5). W liczbie tej było 19 habilitacji⁸⁰ oraz 60 doktoratów⁸¹. Dwie prawidłowości stają się w tym kontekście łatwo dostrzegalne: duża koncentracja dysertacji w latach 1956-1980 (55, czyli 69%), tj. w okresie najdynamiczniejszego rozwoju badań, z czego na okres apogeum (1956-1969) przypadło aż 31, tj. 39%. Dane są zatem mocno skorelowane z dorobkiem mierzonym liczbą cytowań (wykr. 3 i 2). Z drugiej strony dane empiryczne potwierdzają smutną konstatację sformułowaną na wstępie rozdziału, że najlepsze lata rozwoju nad prasą najstarszej doby dawno minęły i już od początku lat 90. grupują one relatywnie niewielu badaczy. Tezę tę potwierdza w szczególności spadek liczby doktoratów na temat dawnej prasy, choć ogólna liczba dysertacji na temat historii prasy stale rosła.

Tab. 3. Główne pola badawcze w badaniach nad prasą polską (do 1864 roku)				
<i>Pole badawcze / okres historyczny</i>	<i>Liczba publikacji</i>		<i>Cytowania HL14</i>	
	<i>N</i>	<i>%%</i>	<i>N</i>	<i>%%</i>
Opracowania ogólne	51	4,1	403	15,3
Prasa do 1729	102	8,3	267	10,1
Prasa 1729-1795	258	20,9	607	23,1
Prasa 1795-1815	62	5,0	42	1,6
Prasa 1815-1831	222	18,0	437	16,6
Prasa 1832-1864	441	35,8	712	27,1
Prasa za granicą	93	7,5	151	5,7
Razem	1229	100,0	2619	100,0

⁸⁰ Habilitacje (wg chronologii): Maria Straszewska (1961); Mieczysław Inglot (1965); Jerzy Łojek (1967); Irena Homola (1969); Alina Słomkowska (1969); Elżbieta Aleksandrowska (1972); Franciszek A. Marek (1973); Halina Stankowska (1974); Konrad Zawadzki (1977); Sławomir Kalembka (1977); Józef Szczepaniec (1978); Andrzej Ślisz (1984); Julian Platt (1986); Andrzej Woltanowski (1989); Kazimierz Maliszewski (1991); Bogumiła Kosmanowa (1993); Janusz A. Drob (1994); Grażyna Gzella (1995) i Danuta Hombek (1997).

⁸¹ Doktoraty (wg chronologii): Szapiro Marek (1948); Roman Kaleta (1955); Irena Homola (1960); Ignacy Próchnicki (1960); Elżbieta Aleksandrowska (1960); Irena Stasiewiczówna (1960); Władysław Bortnowski (1960); Władysław Zajewski (1961); Zofia Maresch (1961); Maria Szarma (1962); Józef Szczepaniec (1962); Alina Słomkowska (1963); Krystyna Poklewska (1963); Julian Platt (1964); Wanda Bobrowska-Nowak (1964); Irena Łossowska-Zaporowska (1964); Irene Sokol (1965); Karolina Targosz (1965); Eugeniusz Tomaszewski (1966); Irena Schott (1966); Maria Michałowska (1966); Stanisław Szostakowski (1967); Andrzej Zieliński (1967); Jerzy Kasprzyk (1968); Jerzy Jackl (1969); Elżbieta Słodkowska (1969); Hanna Tadeusiewicz (1970); Jerzy Drobiszewski (1971); Konrad Zawadzki (1971); Jan Data (1972); Małgorzata Stolzman (1972); Halina Molenda (1973); Kazimierz Olszański (1974); Alina Misiowa (1975); Wiesław Pusz (1976); Edward Kędra (1976); Andrzej Woltanowski (1977); Władysław Myk (1977); Anna Mazanek (1978); Bogdan Rok (1978); Kazimierz Maliszewski (1979); Urszula Augustyniak (1979); Janusz Śniadecki (1980); Krystyna Bednarska-Ruszajowa (1980); Zofia Dzedzyk (1983); Leszek Kuk (1984); Wanda Krotos (1985); Danuta Hombek (1986); Ryszard Hayn (1989); Anna Dymmel (1990); Zbigniew Anculewicz (1990); Jarosław Kurkowski (1994); Teresa Kaźmierczyk (1995); Małgorzata Gorczyńska (1996); Piotr Ugniewski (1997); Kazimierz Ossowski (2001); Regina Jakubenas (2002); Paweł Matyszkiewicz (2002); Sebastian Przybyszewski (2004); Janusz Urbaniak (2006).

Charakterystyczną cechą badań nad prasą do 1864 roku była daleko posunięta specjalizacja (tab. 3). W ogólnej liczbie 1229 prac jedynie 51 (4,1%) miało ambicje ogólne, tzn. dotyczyło rozważań na temat całego badanego okresu, zaś pozostałe 1178 (95,8%) publikacji odnosiło się do któregoś z podokresów. Do zbliżonych wniosków prowadzi analiza cytowań, odpowiednio: 15% i 85%, choć w tym przypadku polaryzacja jest słabsza.

Zdecydowanie ważniejszych wniosków dostarcza analiza dynamiki cytowań w zastosowaniu do poszczególnych pól badawczych (wykr. 6A-F). Okazuje się bowiem, że rozwój każdego z okresów przebiegał zgoła autonomicznie. Najsilniej zależności te odnoszą do prasy doby pokongresowej (1815-1864). Łatwo zaobserwować, że okres 1815-1831 był intensywnie badanych jedynie w latach 60., szczególnie w okresie 1960-1967; podobnie prasa doby międzypowstaniowej, która najsilniej zajmowała badaczy jedynie w latach 1957-1968

oraz prasa Wielkiej Emigracji, którą zajmowano się głównie w latach 1958-1971. Nieco inaczej rozwijały się prace w zakresie prasy XVIII stulecia (1729-1795) – gdyż z wyjątkiem regresu lat 80. były one intensywnie prowadzone przez cały analizowany okres. Z kolei silniejsze zainteresowanie prasą najstarszej doby (do 1729) ujawniło się po raz pierwszy na przełomie lat 1957/1961 i było kontynuowane z niższą, ale stałą dynamiką aż do współczesności. Jedynie prace o zakresie ogólnym nie podlegały żadnym prawidłowościom – okresowo, co 5–10 lat pojawiały się w tym zakresie większe dzieła.

Mimo różnic na poszczególnych polach dorobek badawczy nad prasą polską do 1864 roku notował ciągły wzrost. Na przestrzeni 50 lat powstawały książki, które stopniowo porządkowały wiedzę w tym zakresie. Jakkolwiek pozostało wiele obszarów niezagospodarowanych, większość głównych zagadnień doczekało się jednak opracowań monograficznych oraz – co ważniejsze – pogłębionych opracowań syntetycznych (tab. 2).

Bibliography

- A. Drabek: *Bibliometryczna analiza czasopism naukowych w dziedzinie nauk społecznych*. Katowice 2010
- A. F. Grabski: *Zarys historiografii polskiej*. Poznań 2006, s. 209-211
- A. Garlicka: *Przegląd opracowań historii prasy polskiej*. Warszawa: Komitet Obchodu 300-lecia Prasy Pol., 1961
- A. Garlicka: *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce*. Cz. 1, *Do 1939 roku*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” T. 1 (1962), s. 7-48.
- A. Kowalska: *Warszawa literacka w okresie przełomu kulturalnego 1815-1822*. Warszawa 1961 [12].
- A. Kraushar: *Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego (1819-1829)*. Kraków 1911 [13/17].
- A. Kraushar: *Wolność druku i dziennikarstwo warszawskie w czasach listopadowych (1830-1831)*. Warszawa 1909 [14/20]
- A. Słomkowska: *Dziennikarze warszawscy : szkice z XIX wieku*. Warszawa 1974 [16].
- A. Słomkowska: *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego 1807-1838*. Warszawa 1969 [13]
- A. T. Chłędowski: *O początkowych pismach peryodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816, t. 1, nr 2, s. 122-133 [12/17].
- A. Woltanowski: *Prasa i pisma periodyczne powstania kościuszkowskiego*. Białystok 1984 [6].
- B. Zakrzewski: *"Tygodnik Literacki" 1838-1845: zarys monograficzny*. Warszawa 1964 [14]
- D. Hombek: *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*. Kraków 2001 [18].
- E. Garfield: *Citation indexing - its theory and application in science, technology, and humanities*. New York 1978
- E. Słabecka: *Dzieje "Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego" w latach 1815-65 z uwzględnieniem biografii redaktorów*, „Kronika Miasta Poznania” 1935, nr 4, s. 367-397,
- E. Słabecka: *Stosunek "Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego" do powstania listopadowego i styczniowego*, „Kronika Miasta Poznania” 1937, nr 1, s. 49-67.
- E. Tomaszewski: *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851-1860)*. Warszawa 1968.
- F. A. Marek: *Najdawniejsze czasopisma polskie na Śląsku 1789-1854*. Wrocław 1972 [15].
- F. M. Sobieszczański: *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*. T. 6. Warszawa 1861, s. 304-353 [41].
- G. Gzella: *"Pisma dla ludu" pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku*. Toruń 1994 [10].
- G. Smólski: *O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej doby*, „Biblioteka Warszawska” 1910, t. 1, s. 534-567 [9/23].
- H. Eille: *Prasa warszawska przed stu laty i współczesna jej ocena*. Warszawa 1929 [14/18].
- H. Syska: *Od "Kmiotka" do "Zarania" : z historii prasy ludowej*. Warszawa 1949 [14].
- I. Homola: *"Tygodnik Cieszyński" i "Gwiazdka Cieszyńska" pod redakcją Pawła Stalmacha 1848-1887*. Katowice 1968 [20].
- I. Homola: *Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świtkowskiego 1782-1792*. Kraków 1960 [13]
- I. Próchnicki: *Próba periodyzacji historii prasy polskiej*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2, s. 12-41.
- I. Turowska-Barowa: *Zabawy przyjemne y pożyteczne (1770-1777) : ze studiów nad literaturą stanisławowską*. Kraków 1933 [13/16]
- I. Marshakova-Shaikovich: *Badania ilościowe nauki*. Poznań 2009
- J. Halpern: *Historia prasy polskiej do r. 1864*. Warszawa: Ośrodek Szkolenia Dziennikarzy i Sekcja Dziennikarska UW, 1953, toż, wyd. 2, 1954 [3].
- J. Krawczyńska: *Spis bibliograficzny prac, monografii, artykułów i przyczynków do historii prasy polskiej*. Warszawa: Szkoła Part. przy KC PZPR. Wydz. Dziennikarski, 1950 [powiel.].
- J. Kucharzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji : zarys bibliograficzno-historyczny*. Warszawa 1911 [56].
- J. Lankau: *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513-1729*. Kraków 1960 [34].
- J. Łojek: *"Gazeta Warszawska" księdza Łuskiny*. Warszawa 1959 [9]
- J. Łojek: *1960-1980 : badania nad prasą polską okresu 1661-1864*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 4, s. 19-26.
- J. Łojek: *Bibliografia prasy polskiej 1661-1831*. Warszawa 1965 [47]
- J. Łojek: *Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII wieku*. Warszawa 1960 [15]
- J. Łojek: *Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech w czasach Stanisława Augusta*. Warszawa 1969 [4]
- J. Łojek: *Problemy rozwoju prasy staropolskiej*, [w:] *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*, t. 1. Warszawa 1967, s. 171-188.
- J. Łojek: *Statystyka prasy polskiej okresu 1661-1831*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, z. 1, s. 5-22

- J. Łojek: *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815-1830*. Warszawa 1966 [24]
- J. Łojek: *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661-1831*. Warszawa 1972 [6].
- J. Myśliński: *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958-1993)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 185-209.
- J. S. Bandtkie: *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Tow. Naukowego Krakowskiego” 1819, t. 4, s. 205-224 [14/16] – zapis oznacza [16 cytowań, w tym 14 dot. okresu do 1729 roku].
- J. Tomkowski: *Nauka o literaturze w Polsce (1945-1990)*, [w:] *Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. 165.
- J. Zakrzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie na emigracji : wydawnictwa Awiniońskie (1832-1833)*, „Przegląd Historyczny” T. 4 (1907), s. 82-97, 205-220, 336-348 [8].
- J. Żurawicka: *Stan badań nad czasopiśmiennictwem polskim [do 1939 r.]*, „Prasa Polska” 1952, nr 10/11, s. 60-79;
- K. Bąkowski: *Dziennikarstwo krakowskie do 1848 roku*, „Rocznik Krakowski” T. 8 (1906), s. 129-188 [31].
- K. Drewnowski: *Dziennikarstwo polskie za czasów powstania kościuszkowskiego*, „Przegląd Historyczny” T. 33 (1936), s.184-245 [20/32].
- K. Estreicher (sen.): *Spis alfabetyczny czasopism i dzieł zbiorowych od najdawniejszych czasów*, [w:] tegoż: *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 1. Kraków 1870, s. 240-266 [28]
- K. Estreicher: *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do roku 1860*, „Biblioteka Warszawska” 1861, t. 2, s. 156-157, 408-428, 666-686 [13/23].
- K. Estreicher: *pt: 1400 pism periodycznych i zbiorowych*. Kraków 1871.
- K. Jarochoński: *Literatura poznańska w pierwszej połowie bieżącego stulecia*. Poznań 1884 [11/18].
- K. Kolbuszewski: *Z dziejów krytyki literackiej w czasopiśmie emigracyjnych (1836-1848)*. Wilno 1924 [4].
- K. Ossowski: *Prasa Księstwa Warszawskiego*. Warszawa 2004 [5]
- K. Zawadzki: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku: bibliografia*. T. 1, 1514-1661. Wrocław 1977 [7]; toż ... T. 2. 1662-1728. Wrocław 1984 [7].
- K. Zawadzki: *Początki prasy polskiej : gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku*. Warszawa 2002 [11].
- Kurier Warszawski : książka jubileuszowa ozdobiona 247 rysunkami w tekście 1821-1896*, Warszawa 1896 [20/29].
- M. Inglot: *Polskie czasopisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832-1851*. Warszawa 1966 [18].
- M. Krzepakowski: *Obchody 300-lecia prasy polskiej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1960, nr 5/6, s. 116-119.
- M. Manteufflowa: *J. K. Szaniawski : ideologia i działalność 1815-1830*. Warszawa 1936 [13/17].
- M. Straszewska: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848*. Cz. 1, 1832-1840. Wrocław 1953 [17].
- M. Straszewska: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848*. Cz. 2, 1840-1848. Warszawa 1959 [11].
- M. Tyrowicz: *Badania z historii prasy polskiej w trzydziestoleciu 1945-1975*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1975, nr 4, s. 29-46.
- M. Tyrowicz: *O aktualnej sytuacji w badaniach historyczno-prasowych : uwagi po 300-leciu "Mercuriusza Polskiego"*, „Ruch Literacki” 1963, z. 1, s. 22-27.
- M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850*. Kraków 1979 [18].
- N. Gąsiorowska: *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830*. Warszawa 1916 [42/63].
- P. Chmielowski: *Dziennikarstwo polskie*, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 18. Warszawa 1896, s. 624-636 [19].
- P. Nowak: *Bibliometria, webometria*. Poznań 2006
- Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa 1976, s. 9.
- R. Kaleta, M. Klimowicz: *Prekursorzy oświecenia*. Wrocław 1953 [25].
- R. Pilat: *Początek publicystyki literackiej w Polsce*. [Cz.] 1, *Czasopisma "uczone"*. Lwów 1882 [14/18]. Odb. z "Przewodnika Naukowego i Literackiego" 1882.
- R. Stobiecki: *Historiografia PRL*. Warszawa 2007
- R. Stobiecki: *Między kontynuacją a dyskontynuacją [w:] Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. s. 127-155.
- S. Gorski: *Dziennikarstwo polskie : zarys historyczny*. Warszawa 1905 [21].
- S. J. Czarnowski: *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*. Kraków 1895 [35]
- S. J. Czarnowski: *Literatura perjodyczna i jej rozwój*. T. 1. Kraków 1892 [20].
- S. J. Czarnowski: *Literatura perjodyczna i jej rozwój*. T. 2. Kraków 1895 [23]
- S. Kalemka: *Prasa demokratyczna Wielkiej Emigracji: dzieje i główne koncepcje polityczne 1832-1863*. Toruń 1977 [5].
- S. Karwowski: *Czasopisma Wielkopolskie*. Cz. 1, 1796-1859. Poznań 1908 [13/27].
- S. T. Jarkowski: *Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart*, „Zeitungswissenschaft” 1937, nr 8, s. 505-612 [6].

- S. Zawadzki: *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830-1934*. Warszawa 1935 [19/20].
Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911. T. 1-3. Red. W. Bruchnalski. Lwów 1911-1913 [22/49].
- T. Bielecki: *Współcześni o Komisji Edukacji Narodowej* : "Pamiętnik Historyczno-Polityczny" Piotra Świtkowskiego (1782-1792), „Przegląd Współczesny” T. 2 (1923), s. 275-288;
- T. Gutkowski: *Cenzura w wolnym mieście Krakowie 1832-1846*. Kraków 1914
- T. P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007
- U. Hahlweg: *Flugblatt und Zeitung in den Anfängen des Zeitungswesens in Polen*, Königsberg 1940 [9]
- W. Ciechowski: *Czasopisma polskie na Litwie*. Petersburg 1911 [8/15].
- W. Czajewski: *Warszawa ilustrowana : stara Warszawa*. T. 4, *Czasopiśmiennictwo*. Warszawa 1896 [8/15].
- W. Florian: *Czasopiśmiennictwo polskie na ziemiach śląskich w okresie walki o narodowość 1845-1921*, [w:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*. T. 2, *Dzieje, kultura*. Wrocław 1948, s. 619-706 [6].
- W. Gielżyński: *Prasa warszawska 1661-1914*. Warszawa 1962 [56].
- W. M. Kolasa: *Retrospektywny indeks cytowań w humanistyce : koncepcja, metoda, zastosowania*, „Przegląd Biblioteczny” 2011, nr 4, s. 466-486.
- W. M. Kolasa: *Specific Character of Citations in Historiography (using the example of Polish history)*, “Scientometrics” Vol. 90, iss. 3, pp. 905-223, DOI: 10.1007/s11192-011-0553-0.
- W. Smoleński: *Przezwrot umysłowy w Polsce wieku XVIII*, Kraków 1891 [33/45], nadto kilka wznowień (m.in. 1923, 1949, 1979).
- W. Zajewski: *Wolność druku w powstaniu listopadowym 1830-1831*. Łódź 1963 [16].
- W. Zawadzki: *Dziennikarstwo w Galicji w roku 1848*. Lwów 1978 [14/17].
- Z. Kosidowski: *Z okresu złotego kultury Poznania* : "Tygodnik Literacki" 1838-1845. Poznań 1938 [20/23].
- Z. Młynarski: *Zarys historii prasy polskiej*. Cz.1, (do 1864 r.). Łódź-Warszawa 1956 [33].